

УДК 001.895:303.683

Л 61

Микола ЛІПІН

ДІАГНОСТИКА НАШОГО ЧАСУ: ГЕНЕАЛОГІЯ “BRAVE NEW WORLD”

Мета статті – застосувати генеалогічний метод до такої риси сучасного ціннісного універсалу, як інновація. Сучасне мислення зачароване інноваціями, які бачаться основною рушійною силою суспільного розвитку: наскільки на початку ХХ ст. людство вірило в прогрес, настільки сьогодні вірить в інновації. Прогресистська установка схильна бачити історію шляхом до сучасності, коли минуле постає тенезою сучасних установ, інститутів, понять, які мають ту беззаперечну перевагу теперішнього. Орієнтація на інновацію як ознаку сучасності при застосуванні генеалогічного методу виглядає як перехід Європи від “цінностей” до “цін”. Інноваційно орієнтоване суспільство стає суспільством споживачів, створюючи не тільки нові технічні нововведення, а і нові потреби.

***Ключові слова:** інновація, творчість, новий час, генеалогія, цінність, ціна.*

***Постановка проблеми.** Чіткість розпізнавання та чутливість до суттєвого є виразними рисами філософського мислення. При тому, що некласична епоха не схиляється перед ідолом пояснення через походження, усунути погляд на себе крізь товщу часу неможливо. Сучасність хоча і страждає на історичну амнезію, однак не з’явилася на пустому місці. Не усвідомлюючи цього, вона містить у собі минуле з усіма його плюсами та мінусами. Саме в контексті минулого явища сучасності постають у своїй цілісності та відкритості. Звернення до минулого дає можливість побачити їх не як сталу даність, а розкрити логіку їх становлення.*

Сучасне мислення зачароване інноваціями, які бачаться основною рушійною силою суспільного розвитку: наскільки на початку ХХ ст.

людство вірило в прогрес, настільки сьогодні вірить в інновації. Інновації перетворюються на нову емблему сучасності, що відбувається внаслідок певних історичних соціально-культурних трансформацій. Прогресистська установка схильна бачити історію шляхом до сучасності, коли минуле постає генезою сучасних установ, інститутів, понять, які мають ту беззаперечну перевагу, що серед множинності тенденцій “місце під сонцем” отримали саме ці форми. Але можливий і інший погляд на історію, пов’язаний з ім’ям Ф. Ніцше, – названий ним генеалогічним. Як мислитель, Ф. Ніцше відчув на собі дію чинників історичної освіти, але “досконалість” сучасності ставить під запитання, що і є основним у його генеалогічному методі [5, 412]. Генеалогічний метод ставить під підозру те, що люди вважають найважливішим і цінним [4, 210], він діє як викриття, зведення “піднесеного” на землю. Орієнтація на інновацію як ознаку сучасності при застосуванні генеалогічного методу виглядає дещо по-іншому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці творчості та інноваційному духу нашого часу приділено увагу у працях М. Вебера, Г. Батіщева, Й. Шумпетера. Зіставлення пристрасті до нового і новоевропейської світоглядної установки розглядалося Р. Гвардіні, С. Булгаковим, К. Свасьяном, Л. Косаревою. Специфічний характер раціональності нового часу відзначили Ф.Тьонніс, В.Зомбарт, Г.Зіммель, М. Вебер. Розсудкова раціональність визначала для них той водорозділ, що відрізняв капіталізм від докапіталістичних форм суспільства. “Економічну раціональність” (В. Зомбарт) вони діагностували як симбіоз грошей та інтелекту. Інтелект тепер захоплюється не Богом, не істиною, він захоплений грошима.

Мета статті – застосувати генеалогічний метод до такої риси сучасного ціннісного універсалу, як інновація.

До Нового часу орієнтиром для визначення стратегії людського способу буття було трансцендентне, потойбічне земному. Це твердження точне і для Античності, хоча трансцендентне як таке не мало місця (навіть античні боги були в рамках Космосу), однак у Платона ми можемо знайти чіткий розподіл на тлінний, плінний земний світ речей та вічний, незмінний світ ідей. Творчість людини в філософії Платона мислиться як наслідування істинній творчості Деміурга, як сходження людини до своєї ідеальної сутності. Творча діяльність у Платона невід’ємна від процесу творчого перетворення людиною самої себе.

Ще більш яскраво цей принцип реалізується у межах Середньовіччя. Тут творчість постає як спроба прочитати на тлі буття одкровення Боже. І знову творчість виступає не як інструмент, не як дещо зовнішнє стосовно людини, а як спосіб її становлення, зміни та вдосконалення. Завжди практика самовдосконалення вимагала виходу за наявні умови існування. Ця спрямованість на трансцендентне втрачає свою актуальність в бурхливі часи Відродження. Як відомо, саме в цю епоху реальність “земного” життя перемагає “ілюзорність” потойбіччя. З приходом Нового часу на сцену виходить нове розуміння та переживання творчості.

Уже саме ім'я, яким ця епоха амбіційно нарекає себе, свідчить про її рішучість розірвати усі зв'язки з минулим. Творчість як наслідування потойбічному Логосу повільно, але незворотно поступається місцем наслідуванню закону Мамони. Секуляризованому суспільству, що задихалося у чаді нововведень, як компенсацію за вбивство старого “Бога” (так згодом діагностує Ф. Ніцше), необхідно було віднайти нові смислові орієнтири. Новим “богом” став Золотий телець. Протестантська теологія виявилася зручною основою для появи своєї господарської теології. Для того, щоб творчість як Богопізнання поступилося місцем пізнанню іншого, нового “бога”, мала відбутися сакралізація Нового світу та узаконення жадоби до панування та наживи, що лежали в його основі. “Річ не просто у протестантській трансплантації релігійних навиків у сферу господарських інтересів; золота гарячка компенсувала втрату живого богопізнання та безпосередньо провокувалася успіхами абстрактної теології” [6, 196]. Втративши Град Небесний, людство з подвійним старанням кинулося зводити “BRAVE NEW WORLD”. В цю епоху новизна стає домінуючою ознакою творчості. Вектор розвитку суспільства спрямовується від старого до нового, від традиції до утопії. Цей напрям суспільного руху постає самоцінністю, ознакою прогресивності та сучасності. Показово, що саме цим часом дослідники датують появу перших хвиль інновацій, що змінили обличчя світу. І дійсно, коли ж з'явиться потягу до нового, як не в Новий час. Однак перед тим, як хвилі інновацій змінили обличчя світу, у ментальності Європи повинні були відбутися не менш кардинальні зміни. Саме ці, останні, і зробили можливим раніше неможливе – інноваційну діяльність як основу розвитку.

У дослідженнях проблеми інновації географічним джерелом нового вважається Європа. Прийнято вважати, що саме тут беруть початок

потужні інноваційні хвилі. Однак певною мірою це не зовсім так. Річ у тому, що до кінця Середньовіччя “інноваційно” розвинутими народами були араби та китайці. Однак недаремно зародження інноваційних хвиль пов’язують з європейською культурою Нового часу. Інновації – це не просто нове, як і самі собою технологічні винаходи ще не породжують інновації. Варто погодитися із Й. Шумпетером у його визначенні ролі підприємця в інноваційному процесі (“новатора”, орієнтованого на “продуктивне руйнування” [9]). Без людини, що надихається духом підприємництва, або як його визначив М. Вебер, духом капіталізму, немає інновацій. Як немає її без спрямованості на збільшення ефективності та зростання прибутку.

Цивілізаційні основи арабів та китайців істотно відрізнялися від основ новоєвропейської цивілізації. Одразу кидається в очі релігійний характер перших та антирелігійний характер останньої. Якщо на сході наука мала можливість розвиватися поряд із релігією, то на заході спочатку релігія не бажала мирно співіснувати з наукою, а потім вже і наука з тим самим майже “релігійним” пафосом не бажала існувати поряд із релігійним авторитетом. Однак річ не тільки у процесі секуляризації. Як ми бачимо на прикладі східних народів, релігія не завжди виступає перешкодою для нововведень. Що ж дало можливість Європі стати справжнім вулканом інновацій? Нам здається, що це новий тип раціональності та легітимізований нею спосіб ставлення до світу.

З девальвацією цінностей Граду Небесного та переорієнтацією стратегії людського буття на побудову “NEW WORLD” з’являється соціальне замовлення на “NEW MAN”. Цією новою людиною стає “homo economicus”. Задача розбудови нової світобудови була цілком новою для людства. Якщо людина Середньовіччя була покликана змінити себе, то в Новий час вектор людської життєдіяльності кардинально змінюється. І річ тут не тільки у тому, що людина звільняється від пут релігійних догматів та отримує можливість діяти вільно. Абсолютизація подібних висновків є наслідком ідеологізації та спрощеного розуміння означеної ситуації. Не можна сказати, що в Середньовіччі людина не мала свободи. І до Нового часу людина була знайома із сутнісними вимірами свободи, задовго до Нового часу вони стали надбанням людства. Чомусь забувають, що саме в середні віки в рамках християнства формується ідея автономії людського духу. Її розвиток у контексті соціально-політичних проблем, що відбувся

пізніше, був не поглибленням, а радше деталізацією, використанням безмежного потенціалу цієї ідеї.

Свобода, ініціатива, як і особистість, безперечно, були притаманні “темним вікам”, однак форми їх прояву та спрямування були іншими, ніж ті, до яких ми звикли сьогодні. Якщо активність “нової людини” спрямована на самоствердження себе назовні як центру світу, то до цього, можна сказати, що людина була звернена до свого внутрішнього світу. Через іманентне людина причащається до трансцендентного. Звернення до внутрішнього світу не замикає людину в її самоті, а, навпаки, відкриває шлях до безмежного, на якому реалізується потужне прагнення вийти за межі світу. Світ для середньовічної людини обмежений та оформлений. Він сприймається як дім людини, в якому їй затишно та зручно. Мікрокосмос (людина) та Макрокосмос (природа, світ) постають у своїй єдності та взаємозумовленості. Пізнання, як і творчість, тут спрямовані на розкриття істини, через сприйняття “вічного слова” (Мейстер Екхарт). Авторитет, канон виступають не перешкодою, а основою, що оформлює середньовічний космос.

Якщо середньовічна людина мислить себе як творіння Боже, то новоевропейський індивідуум створює себе сам. Те, що для новоевропейського “self-made man” буде виступати жахливою несвободою, через втрату здібності сприймати будь-яку іншу свободу, окрім свободи громадянського суспільства, для середньовіччя є гарантією безмежної величчі. Як вважав Р. Гвардіні, “доти, доки середньовічна людина відчуває єдність буття, вона сприймає авторитет не як кайдани, а як зв’язок з абсолютним та як точку опори. Авторитет дає їй можливість збудувати ціле, що не знає рівних у величчі стилю, насиченості форм та різноманітності живих порядків; у порівнянні з ним наше сьогоднішнє буття здавалося б їй, напевно, неймовірно примітивним” [1, 135].

Починаючи з Відродження, людство перестає прислуховуватися до “вічного слова” та віддає перевагу зору. Мистецтво найшвидше реагує на зміни та відкриває перспективу. Простір, завдяки старанням Галілея, Дж. Бруно та Кеплера у катастрофічно зростаючому темпі розширюється, руйнуючи домашній космос середньовіччя. Новий час відкриває світ навколо, який людина прагне перетворити відповідно до своїх потреб. Відчайдушно відштовхуючи муміфіковані авторитети церкви, “нова людина” проривається у світ, в історію, позбавляючись відчуття близькості,

спорідненості та домашності навколишнього світу. Експансія у зовнішній світ вимагала переорієнтації людини з внутрішнього, сакрального, символічного на зовнішнє, профанне і механічне. Відбувається зміна відношення людина – світ, а разом з тим міняється і місце людини у всесвіті.

Для інноваційної експансії необхідно було, щоб світ став об'єктом. У сприйнятті релігійного світогляду світ постає у органічній єдності з людиною, у Новий час подібне світовідчуття катастрофічно трансформується: світ перетворюється на об'єкт, а людина – на суб'єкт. Людина та світ опиняються по різні боки барикад. Ф. Бекон проголошує своє крилате гасло: знання – це сила і самопроголошений суб'єкт, вже готовий застосувати цю силу стосовно обездушеної природи. Остання перетворюється на склад ресурсів, що отримують сенс свого існування, тільки якщо будуть освячені економічною ціною.

Сьогодні в більшості підручників з філософії цінність визначається як дещо значиме для людини. Самоцінність будь-чого заперечується через домінування утилітарного ставлення до світу. У цьому сенсі ми є прямими нащадками новоєвропейського Просвітництва. Бог, буття, любов цінні не самі собою, а тільки тому, що ми наділяємо їх значущістю, цінуємо їх. Для суб'єкта, що бачить навколо одні об'єкти, світ є сукупністю “твердих тіл”, яка позбавлена власного смислу. Для того, щоб хоч якось оживити бездушний світ, ззовні привноситься смисл у вигляді цінності, відбувається за словами М. Гайдеггера “уцінка до цінності”. А там, де світ позбавлений онтологічної родословної, “уцінений до цінності”, залишається всього крок до того, щоб він отримав ціну. Світ як склад ресурсів постає суцільним, призначеним для витрачання, купівлі та продажу. Пізнання в епоху зародження капіталізму та науки вписане у процес перетворення світу на товар. “Витрачання суцільного саме собою та як процес обумовлене тим оснащенням, у метафізичному сенсі, за посередництвом якого людина робить себе «господарем» усього «стихійного». Таке витрачання включає впорядковане використання суцільного, яке стає приводом та матеріалом для виробництва та його росту” [8, 188]. Отже, оцінений світ отримує свою ціну як матеріал для розвитку виробництва.

Показово, що і людина як “найвища цінність” також стає об'єктом оцінювання, а значить – і використання. “У цей процес втягнута також людина, яка вже не приховує ту свою рису, що вона – найважливіший матеріал для виробництва. Людина є «найцінніший матеріал», тому що

вона залишається суб’єктом усякого використання, але при цьому так, що дає своїй волі повністю розчинитися у цьому процесі і тим самим стає одночасно «об’єктом» буттєвої залишеності” [8, 188]. Цікаво було б у контексті цих ідей М. Гайдегера проаналізувати сучасні теорії “людського капіталу”. Процес, описаний філософом, відкриває нам механізм перетворення людини на товар. Вона постає товаром як безлика робоча сила. *Творчість, яка отримує форму товару, виступає як інновація, як створення нового.*

Подібне ставлення до світу було невідоме східним цивілізаціям та традиційним спільнотам взагалі. Саме руйнація традиційної середньовічної спільноти з її культом Цілого відкриває шлях для культу частини, для розвитку індивідуалізму. Останній є важливою умовою функціонування інноваційної діяльності. Культ людини, індивідуума (антропоцентризм) обертається активною експансією в світ, в суще, в майбутнє, де ця людина намагається відбутися. Вільний, егоїстичний, атомізований індивід, позбавлений іманентної єдності з онтологічною основою, приречений вічно шукати свою трансцендентну батьківщину. У метафізичному ракурсі інновація – це калейдоскоп спроб віднайти втрачену “трансцендентальну батьківщину”, новий спосіб побудови раю на землі. Інша річ, що цю потребу людина компенсує в різноманітних соціальних проектах. Втрати нової людини великі, але неяви, нові надбання в уречевленій формі відшкодовують втрати. “Втрачений внутрішній смисл раю – шукається зовнішній «фізичний» рай (Колумб спеціально бере з собою у плавання «перекладача»: наверненого єврея, що володіє давньоєврейською та арамейською мовами); втрачені внутрішні орієнтири – винаходиться «компас»; втрачене ясновидіння – виготовляються «телескоп» та «мікроскоп»; втрачений живий зв’язок з першоджерелом – культивується «філологія»” [6, 190]. Розрахунок був простий: якщо не вистачає сил та терпіння віднайти Царство Боже, то можна самому побудувати Царство земне, або, точніше кажучи, “жирне царство” (Є. Трубецької [7]). Туга за буттям компенсується у метушливій короткочасній прив’язаності до різноманітних форм сущого, що постійно оновлюються. Складається враження, що людина намагається, перебираючи “тверді тіла” наявного, віднайти втрачене неявне, однак так його і не знаходить... У цей час *християнський месіанізм поступається місцем соціальним інноваціям. Місце Бога займає заповзятливий індивідуум.*

Економічна людина як суб'єкт інноваційної діяльності зовсім інакше дивиться на світ, ніж людина традиційного суспільства. Домінуючим у її ставленні до світу стає відношення корисності. Піднесення принципу корисності до всезагальності є відчуженою формою освоєння світу. Подібне відношення породжується уречевленням суспільних відносин, відчуженням індивідуумів від суспільного цілого. Якими є стосунки між людьми, такими є і їхнє ставлення до світу. Нелюдськість суспільних відносин позбавляє людяності будь-яке інше відношення.

На думку Г. Гегеля, “відношення корисності не виводять нас за межі кінцевого, за межі розсудку” [2, 394]. Саме розсудок залишається байдужим, та просто і нездатним освоїти ті рівні буття, що не відкриваються у відношенні корисності. Принципова закритість усього трансцендентного як непридатного до використання штовхає розсудок в обійми наявного. Саме у цьому можна побачити причини такої непримиренної боротьби з минулим, з середньовіччям та іманентною йому традицією метафізичного досвіду в новий час.

У надчуттєвому вимірі буття розкривається саме людський спосіб ставлення до інших людей та до світу. Через метафізичне відношення розкривається глибинна співпричетність людини всезагальним смислам людської культури, а значить і джерелам становлення власної суб'єктності. Розсудком надемпіричне не відчувається, і ця необтяженість “лірикою” життя робить його ідеальним способом орієнтації в рамках капіталізму, ефективним інструментом масового виробництва нового.

Розквіт розсудкової раціональності тягне за собою перемогу прагматизму, індивідуалізму та калькуляції. Розсудок завжди дуже легко сходився з грошима. Золота синиця в руках була більш бажаною, логічно обґрунтованою та природнішою, ніж метафізичний журавель у небі. Тому загальною мірою, на основі якої відбувається цілеспрямована, впорядкована діяльність індивідів при капіталізмі, є гроші. Дивовижно, як у процесі самоствердження людиноцентризму на місці поваленого теоцентризму людина перестає дійсно бути *мірою всіх речей*. Хоча формально цей статус залишається за нею до нашого часу.

Мірою всіх речей стають гроші, а раціональним все те, що приводить до їх збільшення, до збагачення та наживи буржуа. У кількісній формі, єдино даній розсудку, ця міра постає у вигляді вартості. “Буржуазна раціональність отримує форму *вартісної раціональності*, або

ринкової раціональності, та здійснюється відповідно до правил та норм, що регулюють товарно-грошові відношення” [3, 12]. Саме гроші, прагнення до їх збільшення, задають ритм та спосіб роботи інтелекту, і цей ритм виявився дивовижно схожим із ритмом працюючої машини. Механізм мислення втілюється в механізмі мануфактурного виробництва, так само як і у механізмі калькуляції грошового капіталу, в механізмі математичного пізнання та механізмі утилітарного ставлення до Всесвіту. Механізм як уречевлена сила знань чудово підходить для того, щоб перемагати природу, однак коли мова заходить про творчість, то тут радше підходить слово “диво”, ніж “механізм”.

Висновки. Перехід Європи від “цінностей” до “цін” відбувався не одне століття, однак переломним моментом став Новий час. “Дух капіталізму” виходить за рамки економічної діяльності та детермінує світогляд взагалі. В цих умовах трансформується спосіб пізнання, сприйняття та само-стояння людини. Якщо теологія постає у новий час як теологія господарства, тоді творчість редукується до інновації. Спокуса силою знання було набагато потужнішою, ніж емпіричне “безсилля” істини. Остання зсихається до правильності та постає засобом панування над світом. Саме тоді, коли світ оголошується об’єктом, самопроголошений суб’єкт починає інноваційну експансію в світ. Нове, прогрес, розвиток – ось емблеми новоевропейського світосприйняття. Інновація як поєднання наукової раціональності з духом капіталізму без проблем вписується у цю ментальність. Більше того, вона породжує суспільство споживачів, створюючи не тільки нові технічні нововведення, а і нові потреби.

Якщо впорядкування культурно-сміслового виміру людського буття забезпечувалося творчістю, то впорядкування цивілізаційного виміру перебуває під юрисдикцією інновацій. Їм людство завдячує тими умовами існування, які ми сьогодні називаємо саме цивілізованими.

Інновації містять у собі дві грані. Одна – це спрямованість інноваційної діяльності на впорядкування, розрахунок, раціоналізацію та панування над сущим, над світом, який загрожує стихією хаосу людській культурі. А друга – це зміни, динаміка, текучість, пластичність та рух, що знову скидає культуру в хаос, який породжений тепер стихією не природи, а людською. Проблема полягає у тому, щоб інновації утрималися на тій грані, де вони є скріпленням емпіричного буття, та не зірвалися у прірву вже некерованого старіння. Для цього інновації повинні утримувати зв’язок із

загальнокультурним виміром людського існування. Саме творчість виявляється тим зв'язковим, що зсередини інноваційної діяльності утримує її від падіння в хаос.

Література

1. Гвардини Р. Конец Нового времени / Р. Гвардини ; [пер. Т.Ю. Бородай] // Вопросы философии. – 1990. – № 4. – С. 127 – 163.
2. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук / Г.В.Ф. Гегель ; [пер. с нем. Б. Столпнер]. – Т. 1. Наука логики. – М. : Мысль, 1974. – 452 с. – (Философское наследие).
3. Ермоленко А.Н. Превращенные формы социальной рациональности: критика буржуазных философских концепций / А.Н. Ермоленко, К.Ю. Райда. – К. : Наукова думка, 1987. – 164 с.
4. Межуев В.М. Идея культуры. Очерки по философии культуры / В.М. Межуев. – М. : Прогресс-Традиция, 2006. – 408 с.
5. Ницше Ф. К генеалогии морали / Ф. Ницше ; [пер. с нем. К.А. Свасьян] // Ницше Ф. Сочинения : в 2 т. – М. : Мысль, 1990. – Т. 2. – С. 407 – 524.
6. Свасьян К.А. Становление европейской науки / К.А. Свасьян. – М. : Evidentis, 2002. – 438 с.
7. Трубецкой Е.Н. Иное царство и его искатели в русской народной сказке / Е.Н. Трубецкой // Литературная учеба. – 1990. – № 2. – С. 100 – 118.
8. Хайдеггер М. Преодоление метафизики / М. Хайдеггер ; [пер. с нем. В. Бибахин] // Хайдеггер М. Время и бытие / М. Хайдеггер. – М. : Республика, 1993. – С. 177 – 181.
9. Шумпетер Й.А. Капитализм, Социализм и Демократия / Й.А. Шумпетер ; [пер. с англ. В.С. Автономов]. – М. : Экономика, 1995. – 540 с. – (Экон. наследие).

Липин Николай. Диагностика нашего времени: генеалогия “BRAVE NEW WORD”. Цель статьи – применить генеалогический метод к такой черте современного ценностного универсума как инновация. Современное мышление заколдовано инновациями, которые видятся основной движущей силой общественного развития: насколько в начале XX века человечество верило в прогресс, столь сегодня оно верит в инновации. Прогрессистская установка склонна видеть историю путем к современности, когда прошлое предстает генезисом современных учреждений, институтов, понятий, которые имеют то неоспоримое преимущество, что являются настоящим. Ориентация на инновации как признак современности при применении генеалогического метода выглядит как переход Европы от “цінностей” до “цен”. Инновационно

ориентированное общество становится обществом потребителей, создавая не только новые технические новшества, а и новые потребности.

Ключевые слова: инновация, творчество, новое время, генеалогия, ценность, цена.

Lipin Mykola. Diagnosis of our time: genealogy of a “brave new world”. The purpose of the article is to apply a genealogical method to such feature of contemporary valuable universe as innovation. Modern thinking is charmed with innovations that are supposed to be the main driving force of social development: as much as the mankind believed in progress in the early twentieth century, so today it believes in innovation. A progressive position tends to see the story as the way to the present, when the past is the genesis of modern establishments, institutions, concepts that have the undeniable advantage of the present. Focusing on innovation as a sign of modernity while using a genealogical method looks like the transition of Europe from “values” to “prices”. An innovation oriented society is a society of consumers, creating not only new technical innovations but new needs.

Keywords: innovation, creativity, new time, genealogy, value, price.